

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ*

Β.

Ὅμιλοῦντες ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμῶν πονήματι (σελ. 14) περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀλληλουχίας (Continuité, Kontinuität)¹, μεταξὺ τῶν διασημοτέρων αὐτῆς ἀντιπροσώπων κατελέξαμεν τὸν Wilhelm Wundt καὶ τὸν Alfred Fouillée². Ἐν ᾧ δὲ θὰ ὑπέθετέ τις ὅτι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἀντίπαλοι ὀφείλουσι νὰ εἶνε τοῦ δόγματος τοῦ ἠθικοῦ ἀντιεξουσιοῦ, ἀντιθέτως ἀμφοτέρω τὴν ἐλευθερίαν ἐπρέσβευσαν τῆς βουλήσεως, μετὰ πολλῆς μάλιστα τῆς πρωτοτυπίας ὁ δεύτερος. Ἐν ὀποσημειώσῃ ἐκάμωμεν βεβαίως μνησίαν τῆς οδοιῶδου ταύτης λεπτομερείας· ἐπειδὴ ὅμως τὸ ζήτημα εἶνε κεφαλαίωδου σπουδαιότητος, ἐπανερχόμεθα διὰ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ διεξοδικώτερον πως, πρὸς ἄριστον πάσης τυχὸν παρανοήσεως.

Η ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ W. WUNDT.

Ὅτε ὁ καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας κ. Θ. Βορέας (Φιλ. Ἐπ. Δευτ. σ. 23) συγκατηρίθησεν ἐν τοῖς ἀμφιταλαντευομένοις μεταξὺ Determinismus καὶ Indeterminismus φιλοσόφοις καὶ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ W. Wundt (1832 - 1921), ὡς δεχόμενον ἐλευθερίαν μετ' ἀνάγκης μεμιγμένην, ὁ καθηγητῆς τοῦ ποικιλοῦ δικαίου κ. Τ. Ἡλιόπουλος ἐν ἀπαντήσῃ κατήγγειλεν αὐτὸν ἐπὶ συγχύσει, διότι κατὰ τὸν κ. Ἡλιόπουλον ὁ Wundt δεῖον νὰ ταχθῆ μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων τοῦ διερυνωμένου δόγματος; (Deterministe). Τίς νῦν ἐκ τῶν κ. κ. Καθηγητῶν ἔχει ὅπερ ἑαυτοῦ τὸ δίκαιον; Μολονότι διὰ τοῦ ὅρου Determinismus (ἐτερραρχία) ὁ κ. Ἡλιόπουλος (ἐνθ. ἀν. σελ. 12) δὲν καλεῖ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον διαμφισβητεῖ εἰς τὴν

* Συνέχεια ἐκ σελ. 174.

1. Τὴν σελ. 14 τοῦ ἡμετέρου περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πονήματος, ὁμολογοῦμεν ὅτι σήμερον δὲν δυνάμεθα ν' ἀναγνώσωμεν ἄνευ ποιῆς τινος δυσφορίας· καὶ τοῦτο διότι, λόγῳ τῆς ἐπιγρομμαιτικῆς αὐτῆς συντομίας, αἱ παραδοξότεραι δύνανται νὰ εὐνοηθῶσι παρερμηνεῖσθαι.

2. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων ἐπιφανῶν ἀντιπροσώπων τῆς φιλοσοφίας ταύτης (Ardigò καὶ Taine) ὁ Ardigò ἀποφαίνεται ἀποφθεγματικώτατα: L' essere è attività (L' unità della coscienza, σελ. 479) καὶ: La natura è la continuità di una cosa con tutti le altre (La formazione naturale nel fatto del sistema solare, σελ. 205). Αἱ δύο αὗται φράσεις ὡς ἄριστα χαρακτηρίζουσι τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἀλληλουχίας, εἰς τὰς θεμελιώδεις αὐτῆς ἀρχάς

ἀνθρωπίνην βούλησιν πάντη ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐκείνη, ὅπερ δέχεται ποῖάν τινα αὐτονομίαν κατ' αἰσώματα, συναρτημένην (καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀμύητοι εἶνε κατ' ὁμοίαν συμφωνότατοι), τὸ ζήτημα τῆς περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως γνώμης τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ, τοῦ ὁποῦο τὴν ἀπώλειαν ἐσχίστως ἡ Φιλοσοφία ἐθρήνησεν, εἶνε τοσοῦτον λεπτόν, ὥστε εὐλόως εἰς πλάνας παράγεται ὁ εἰς τὴν ἐπίφασιν μόνον τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Wundt προσέχων τὸν νοῦν. Ἐν ᾧ δηλ. ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐμπειρική μεθοδολογία τοῦ μεγάλου Ψυχολόγου, ἡ χρησιμοποιοῦσα καὶ μαθηματικὰς ἔτι σχέσεις ἐν τῇ διακριθῶσει τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων καὶ ἡ δι' ὅλου τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος διήκουσα μεταφυσικὴ ἀρχή, καθ' ἣν ἡ πραγματικότης ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἰς ἐν ἀλληλένδετον καὶ συνεχές δύναται ν' ἀναχθῆ ὅλον, τὴν σταθερὰν καὶ ἁρμονικὴν τοῦ ὁποῦο ἀλληλουχίαν ἐγγράται ὁ καθολικὸς νόμος τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας, κάμνουσιν ὥστε νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι, εἰς τοιαύτην τινα Ψυχολογίαν καὶ Μεταφυσικὴν, οὐδεμία διὰ τὸ ἠθικὸν αὐτεξούσιον ὑπάρχει θέσις — τοῦναντίον ἡ περὶ τῆς <δημιουργοῦ συνθέσεως> διδασκαλία τοῦ Wundt καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ σημασία, ἣν δι' αὐτὸν ἐξαιρετικῶς ἔχει ὁ ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς, ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ σφὸς Ψυχολόγος τῆς Λειψίας δεόν νὰ καταταχθῆ μεταξὺ τῶν ὑπερμάχων τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθερίας, ὑπὸ τινος βεβαίως περιορισμοῦς. Τοῦτου ἕνεκεν ἐν ὑποσημειῶσει ἐλέγομεν ἐν τῷ β' ἡμῶν πονήματι (σελ. 14) ὅτι ὁ Wundt διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως φαίνεται πως τῷ ὅλῳ αὐτοῦ συστήματι ἀντιφάσκων. ¹

Ἐπιπολαίως παρακολουθῶν τις τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Wundt εἰς τὰ ὀγκώδη αὐτοῦ βιβλία, μεταπίπτει ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπὸ τῆς μίας εἰς τὴν ἄλλην λόσιν, ἀπὸ τῆς παραδοχῆς δηλονότι ποιᾶς τινος ἠθικῆς αὐτονομίας εἰς τὴν ἀποσιωπωμένην ἄρνησιν πάσης τοιαύτης ἀρχῆς. Ἴδου ἐπὶ παραδείγματι σειρὰ τις τοιοῦτων μεταπτώσεων: Ἐἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ μέγας Γερμανὸς Ψυχολόγος ὑπερμαχεῖ τοῦ λεγομένου Ψυχοφυσικοῦ Παραλληλισμοῦ συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην, κατὰ τὴν αὐτὴν ἀλληλουχίαν διαρ-

1. Παρεπέμψαμεν ὁμως ἐν τῇ ὑποσημειῶσει ἐκεῖνη ἐσφαλμένως πρὸς διαπιστωσιν τῆς ποιᾶς τινος ταύτης ἀντιφάσεως, καθὼς ἐπίσης ἡμαρτημένως ἐκάμωμεν μνείαν τῆς δημιουργοῦ συνθέσεως ἐκεῖ ὅπου ὁ ὅρος οὗτος οὐδεμίαν προφανῶς ἔχει θέσιν. Τὸ σφάλμα τοῦτο ἐκπλήττει ἡμᾶς ἔτι καὶ σήμερον πολὺ, ὀφείλεται δὲ προφανῶς εἰς σύγχυσιν τῶν χειρογράφων σημειώσεων, τὰς ὁποίας συντάσσοντες τὸ πόνημα ἡμῶν ἐκεῖνο εἶχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν.

Ἐροῦνται τὰ τε φυσιολογικὰ καὶ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα, εἰς τρόπον ὅστε αἱ ποικίλαι τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἐκφάνσεις· δέον νὰ μελετῶνται διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν φυσιολογικῶν φαινομένων, μεθ' ὧν συνεκδηλοῦνται. Δύναται λοιπὸν νὰ υποθέσῃ τις ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ τὸ πρόβλημα τοῦ ἠθικοῦ ἀνταξιοῦσίου ὀφείλει νὰ ληθῇ κατὰ τὴν ἑτεροαρχικὴν θεωρίαν. Ἐν τοῦτοις ὅμως δὲν ἐξίκετο μέχρι τῆς συνεισίας ταύτης ὁ Wundt· δέχεται μὲν ὅτιος τὸν ψυχοφυσικὸν παραλληλισμὸν, πλὴν θέτει αὐτὸν ὑπὸ περιορισμοῦς, οἷσινες πολλὴν ἔχουσι σημασίαν. Εἰς δύο σημεία ὁ Γερμανὸς σοφὸς διαφιλονεικεῖ τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου τὰς ὑπαγορεύσεις· ἐν πρώτοις φρονεῖ ὅτι: μολονότι ὁ ψυχοφυσικὸς ὁτιος παραλληλισμὸς ἰσχύει διὰ τὰ ἐπὶ μέρος στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως, ἡ σύνθεσις ἐν τοῦτοις τῶν στοιχείων τούτων δὲν πρέπει νὰ μελετᾶται διὰ τῶν φυσιολογικῶν φαινομένων, μεθ' ὧν τῆς συνειδήσεως αἱ καταστάσεις συνεκδηλοῦνται, τοσοῦτω μᾶλλον ἄλλως ὅσω ἡ ψυχικὴ ζωὴ, ἐν τῷ συνόλω τῆς καὶ καθ' ἑχοτὴν, εἶνε τοῦτο· μὲν δραστικότης, τοῦτο δὲ σύνθεσις δημιουργός·¹ ἐκ δευτέρου ἡ ἀξία, τὴν ὁποῖαν περιάπτομεν εἰς τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ φυσιολογικὴν συσχέτισιν, διότι ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀξίας τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶνε εἰς τὸ εἶδος τῶν μοναδικά, οὐδὲ παραλληλιζοῦνται πρὸς ἕτερα τοιαῦτα, ἐν τῇ σφαίρα τῆς Φυσιολογίας παρατηρούμενα.²

Ἐτέρα κατ' ἐπίφασιν μετάπτωσις εἶνε ἡ ἔξης: ὁ Wundt ἐπιμένει πολὺ ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας, καθ' ὃν πᾶσα ἀξομειώσις τῆς φυσικῆς ἐνεργείας προαπαιτεῖ φυσικὰ ἰσοδύναμα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ νόμου τούτου διακηρύττει, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἡ φυσικὴ εἶνε ἐν τῷ κόσμῳ σταθερά. Προδήλως — δύναται νὰ εἴπῃ τις — ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἔχομεν ἀσθητὴν τοῦ νόμου τῆς αἰτιώδους τῶν πάντων ἀλληλουχίας τὴν τήρησιν καὶ συνεπῶς ἡ ἔλευθερία τῆς βουλήσεως ἀπειλεῖται τρόπον τινὰ δι' ἀσφυξίας. Ἐν τοῦτοις: πολλαχὸς ὁ Wundt ὁμιλεῖ περὶ αὐξήσεως τῆς ἐνεργείας ἐν τῷ πεδίῳ τῆς νοήσεως· ἡ αὐξήσις ὅμως αὕτη ἐπιτελεῖται θεθαίως ἄνευ φυσικοῦ ἰσοδυναμοῦ. Καὶ μολονότι ὁ Höffding διὰ τῆς παρα-

1. Καλεῖ αὕτην οὕτω ὁ Wundt, διότι φρονεῖ ὅτι τὴν ψυχικὴν ἡμῶν ζωὴν χαρακτηρίζει κυριώτατα ἡ ἰδιότης αὐτῆς νὰ παράγῃ διὰ τῆς συνθέσεως διδομένων στοιχείων ἕν νέον ποιοτικῶς περιεχόμενον.

2. Διὰ τούτων ὁ Wundt σκοπεῖ νὰ χειραφετήσῃ τὴν Ψυχολογίαν ἀπὸ τῆς Φυσιολογίας καὶ ν' ἀναδείξῃ αὐτὴν ἐπιστήμην ἀνεξάρτητον. Τὰς σχέσεις Ψυχολογίας καὶ Φυσιολογίας ἐμελέτησεν ὁ Γερμανὸς σοφὸς ἐν τῷ ἀρθρῳ αὐτοῦ: «περὶ τῆς ψυχικῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ» (Philosophische Studien τοῦ 1894)

θέσεως χωρίων ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Wundt¹ ἀποδεικνύει, ὅτι, λέγων ἀξέτην τῆς ἐνεργείας ὁ Γερμανὸς Ψυχολόγος, ἔννοσι ἀπλῶς τὴν ἐμφάνισιν νέων ψυχικῶν ποιοτήτων ἢ νέων ἀξιών, συγκέντρωσιν ἄρα καὶ διοργάνωσιν τῆς ὑπαρχούσης ἐνεργείας καὶ οὐχὶ οὐσιαστικὴν αὐτῆς ἀξέτησιν, ἀσφαλίζεται ἐν τοῦτοις διὰ τῆς ἐξαιρέσεως ταύτης ἡ ἀὐτονομία τῆς σκέψεως καθόλου—πράγμα, τὸ ὁποῖον εἶνε μεγάλης ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει σπουδαιότητος, δεδομένου ὅτι ὁ Wundt, καθὼς ἐφεξῆς θὰ ἴδωμεν, ἀνάγει τὴν βούλησιν εἰς τὴν apperzeption, ἣτις εἶνε βουλητικὴ ἄρα καὶ νοητικὴ ἐνέργεια.

Συναλόντι λοιπὸν εἰπεῖν, παρὰ πάσας τὰς κατ' ἐπίφασιν μεταπτώσεις: ὁ Wundt οὐδόλως ἀποκρούει τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἣν ἐν τῇ Ἠθικῇ αὐτοῦ (Ethik, III⁴, σ. 6. 39) ἄριστα ὀρίζει καὶ ἐρμηνεύει ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ αὐτοῦ σαφέστατα— καθὼς ἀμέσως θὰ ἴδωμεν.

Ὁ Wundt ἐν τῇ β' ἐκδόσει τῆς Λογικῆς του καλεῖ τὴν Ψυχολογίαν αὐτοῦ βουλησιοκρατικὴν (Voluntarismus)—θρον, τὸν ὁποῖον ἐδανείσθη— λέγει ἀπὸ τοῦ Friedrich Paulsen², ὅστις ἀντιτάσσει αὐτὸν πρὸς τὴν νοησιοκρασίαν (Intellektualismus) τῆς ἀρχαίας Ψυχολογίας.³ Ὀντως δ' ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ: Grundzüge der physiologischen Psychologie (α' ἐκδ. τῷ 1874) ἐπιστᾷ πολὺ τὴν προσοχὴν τῶν ψυχολόγων ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς φαρᾶς τῶν βουλητικῶν ἀντιδράσεων⁴.

Ἴδου νῦν ἐν συντόμῳ ἡ περὶ τῆς βουλήσεως⁵ διδασκαλία τοῦ Wundt

1. L.Sytem der Philosophie, σελ. 533 καὶ Grundzüge der Physiolog. Psychologiar III⁵ σελ. 781 (παρὰ H. Höffding, μν. ε. σ. 197-198).

2. Einleitung in die Philosophie, σελ. 116-142.

3. Προβλ. τὸ «περὶ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ψυχολογίας» ἄρθρον τοῦ Wundt ἐν ταῖς Philosoph. Studien (τομ. XII). Ὁ Höffding (Philosophes contemporains σελ. 19) ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ Wundt δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ βουλησιοκρατικὴ (καθὼς ἐπὶ παραδείγματι ἡ τῶν Jodl. Fouillée καὶ Stont) διότι δὲν μελετᾷ τὴν βούλησιν ἐν τῇ διατύψει τῆς οὔτε διακριβοῖ τὴν φύσιν τῶν διαφορῶν στοιχείων τῆς συνειδήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν βούλησιν.

4. Σημειωτέον ὅτι ἡ βούλησις κατὰ τὸν Wundt δὲν εἶνε μεταφυσικὴ τις ἀρχή, ὡς ἐφρόνει ὁ Schopenhauer, ἀλλ' ἀπλῶς: τὸ σύνολον τῶν ἡμετέρων βουλημάτων.

5. Ὀνομάζοντες λέγει ὁ Kūlpe—ἀναπτύσσων τὰς δοξασίας τοῦ Wundt—βούλησιν τὴν καθαρὰν ἐκείνην δραστηκότητα, ἣτις διακρίνει τὸ Ἐγὼ ἀπὸ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργούντων ἀντικειμένων, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν (μετὰ τοῦ W.): Es gibt schlechtlerdings nichts ausser dem Menschen, noch in ihm, wasser voll und ganz sein eigen nennen könnte, ausgenommen seinen Willen, ἤτοι, ἐξαιρέσει τῆς βουλήσεως, οὐδὲν ἀπολύτως ὑπάρχει εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς αὐτοῦ.

Τὸ ζῶν καὶ ψυχολογικὸν ὄν ἀποκρίνεται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς διὰ κινήσεων, αἵτινες ἐμφανίσουσιν ἐσωτερικὴν τινα τάσιν ἢ ἀπόκρισιν αὕτη εἶνε ἡ ἀντιδράσις τῆς προσωπικότητός τοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον. Ἐν τῇ ἀντιδράσει ταύτῃ ὑπάρχει τι τὸ πρωτότοπον καὶ ἐνοτικώδες, ὅπερ ὁ Wundt καλεῖ Trieb — ὧσιν, ὡς θὰ ἐλεγόμεν ἑλληνιστί. Ἡ ὧσις εἶνε τάσις τις πρὸς δράσιν ἢ τάσις αὕτη δίδει τὴν προέλευσιν εἴτε εἰς κινήσεις ἀντανακλαστικὰς, αἵτινες διὰ τῆς ἐπαναλήψεως γίνονται τελείως μηχανικαί, εἴτε εἰς κινήσεις, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς μίαν ὀρισμένην ἀνάγκην, ἄργότερον δὲ συνθετοποιούμεναι, συνοδεύονται ὑπὸ τῆς παραστάσεως (Vorstellung) ἐνός σκοποῦ (Ziel), πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκ προδιαθέσεως τεινοῦσιν. Ἐκ τῆς ἐπίψεως ταύτης ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια εἶνε μία ἐπιπλοκὴ τῆς φυσικῆς πρὸς δράσιν τάσεως (Trieb) μετὰ τῆς παρεστάσεως τοῦ πρὸς ὃν τεινεῖ σκοποῦ καὶ μετὰ τῆς συνειδήσεως συνεπῶς τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ μέσων. Μία εἰσέτι παρατήρησις: ἔν συναισθημα δρασιτικότητος (Tätigkeit) παρακολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν βουλητικὴν ἐνέργειαν, διότι τὰ συναισθήματα εἶνε ἀνεπόσπαστα ἀπὸ τῆς ἐξασκήσεως τῆς βουλήσεως.

Ἡ ψυχολογικὴ νῦν πάσης προσωπικῆς ὄντοτης ζωῆ βαίνει διαρκῶς συνθετοποιουμένη εἰς περιεχόμενον. Ὅταν λοιπὸν πῶν τῷ χρόνῳ ἀποθῇ περιεκτικὴ καὶ πολυσχιδής, πολλαὶ τότε ὁδοὶ παρουσιάζονται πρὸ τῆς βουλήσεως καὶ τρίτη τις ἐνέργεια ἐμφανίζεται: ἡ ἐκλογή (die Wahl). Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἡ βούλησις ἀναπτύσσεται ἐντελῶς, μετὰ δὲ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης γεννᾶται ἡ συνείδησις τῆς ἐκλογῆς, μετὰ δὲ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης γεννᾶται ἡ συνείδησις τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ πολλῶν δυνατοτήτων, ἢ ὡς συνείδησις τῆς ἐλευθερίας (das Bewusstsein der Freiheit). Μετὰ τῆς ἐν λόγῳ ὁμοῦ συνειδήσεως ταύτοχρόνως ἐμφανίζεται ἐν τῇ νοητικῇ ζωῇ καὶ ἡ ἀντιδράσις: ἡ βούλησις δύνανται ἀντιστρόφως ν' αὐτοματίζηται καὶ νὰ γεννᾷ μορφὰς δρασιτικότητος, αἵτινες ὁμοιάζουσιν ἀπλῶς πρὸς τὰς ἀντανακλαστικὰς κινήσεις.

Μεγάλην σημασίαν δίδει ὁ Wundt εἰς τὰ συμπαρομαρτοῦντα τοῖς βουλητικοῖς processus συναισθήματα: τὰ συναισθήματα ταῦτα εἶνε, λέγει, τὰ ἐξῆς δύο: τὸ τῆς Entscheidung καὶ τῆς Entschliessung. Ἀμφότεροι οἱ ὅροι οὗτοι ἐξελληνίζονται: ἀπόφασις, πλὴν ὁ δεύτερος ἐν τῇ γερμανικῇ φανερῶναι τι τὸ τελικώτερον καὶ ὀριστικώτερον, διὸ καὶ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Wundt ἀμφότεροι ὡς σημαίνοντες καταστάσεις διαδοχικὰς, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἀνθρ. δύναται νὰ καλέσῃ ἑαυτὸν (Die Phil. der Geg. in Deutsch seel. 101).

φερόσας ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν ἔντασιν. Ἡ διαφορὰ τῆς ἐντάσεως προκύπτει ἐκ τῆς ἀντιθέσεως, τῆς παρατηρουμένης μεταξὺ τῆς τελικῆς ἀποφάσεως καὶ τῆς προηγουμένης ἀμφιβολίας, καθ' ἣν ἡ ἀποφασιστικότης ἐπιλανθάνετο μετέωρος μεταξὺ πολλῶν πιθανοτήτων. Καθ' ἣν ἐξ ἄλλου στιγμῆν ἀρχεται ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια, τὴν θέσιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἀποφάσεως (Entscheidung) λαμβάνει τὸ συναισθηματὸς τῆς δραστηκότητος, ὡς περ δόναται κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ συνοδεύηται ὑπὸ στοιχειωδῶν τιμῶν μορφῶν ἡδονῆς ἢ λύπης. Καθόλου εἰπεῖν, τὸ συναισθηματὸς τῆς δραστηκότητος δόναται ὁμοίως νὰ θεωρηθῆ ὡς γενικὸν συναισθηματὸς, ἐκτεινόμενον ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς δράσεως καὶ μέλλον νὰ ταυτισθῆ ἐν τέλει μετὰ τῶν πλέον ποιικίλων συναισθημάτων, τὰ ὅποια θὰ προκύψωσιν ἐκ τῆς δράσεως ταύτης. Καὶ ἀρτὰί μὲν εἶνε αἱ ἀπόψεις τῆς βουλητικῆς πράξεως. Εἰς τὰς ἐνστικτώδεις ἐνεργείας (Triebhandlungen)¹ τοῦδαντίον, τὰ συναισθηματὰ τῆς Entscheidung καὶ τῆς Entschliessung ἐλλείπουσιν.

Ἐξ ὧν ἀνωτέρω εἶπομεν προκύπτει, ὅτι ἡ βούλησις κατὰ τὸν W. Wundt ἐν τῇ τελείᾳ ἀρτῆς ἀναπτύξεται δὲν συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὰς στοιχειώδεις ἐκείνας τῆς ἀντιδράσεως κινήσεις, δι' ὧν τὸ πρῶτον ἐκδηλοῦται ἡ ἐσωτερικὴ τάσις (Trieb), ἀλλ' εἶνε πλέον πρᾶξις τις τελείως ἐνσυνείδητος, ἣν συνοδεύει ἡ ἰδέα τοῦ σκοποῦ καὶ τὴν ὁποίαν ὠρισμένα συναισθηματὰ χρωματίζουσιν. Ἐπι δὲ περισσότερον, ἐάν ἐπὶ τῆς βουλήσεως προσέξωμεν, δυνάμει ν' ἀποφανθῶμεν — λέγει ὁ μέγας Γερμανὸς Ψυχολόγος — ὅτι ἡ ἐνσυνείδητος αὕτη τῆς βουλήσεως ἐνέργεια συνίσταται ἐκ τῆς Apperzeption² — καταλήψεως δηλονότι ἡ κατανόησεως (καθὼς καὶ ὁ κ. Βορέας μεταφράζει σελ. 33 Δευτερολογίας) — ἐνὸς ψυχικοῦ περιεχομένου.

1. Grundriss der Psychologie, 9, σελ. 226-227. Τὰς ἐκ προαιρέσεως ἐνεργείας ὁ W. καλεῖ κατ' ἀντίθεσιν Willens handlungen· αὗται εἶναι βουληματα σύνθετα καὶ διακρίνονται κατ' αὐτὸν εἰς Willkürhandlungen καὶ Wahlhandlungen.

2. Τὸν ὄρον τοῦτον ἐδημιούργησεν ὁ Wundt πρὸς χαρακτηριστικώτερον δῆλωσιν τῆς νοητικῆς δραστηκότητος. Apperzeption εἶνε κατ' αὐτὸν, ἡ νοητικὴ δραστηκότης, ἡ ἐχουσα συνείδησιν ἐαυτῆς. Ἡ Apperzeption αὕτη ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς προσοχῆς, δι' ἧς ὠρισμένα παραστάσεις διασαφηνίζονται, φωτιζόμεναι πλείοτερον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Καθὼς ἡ προσοχή, οὕτω καὶ ἡ ἀρ. εἶνε ποτὲ μὲν ἐνεργητικὴ, ποτὲ δὲ παθητικὴ, ἀπ' αὐτῆς δ' ἐξαρτᾶται πᾶν, ὅτι εἶνε σύνθεσις ἐν τῇ νοητικῇ ζωῇ, ἣτε δηλ. ἀφομοίωσις τῶν αἰσθησιακῶν στοιχείων καὶ ἡ λογικὴ διαρθρωσις τῶν ἐννοιῶν. Ὁ Höffding (μν. ε. σ. 18) παρατηρεῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ ὄρος οὗτος, τὸν ὁποῖον εἰς πᾶσαν περίπτωσιν χρησιμοποιοῖ ὁ W. εἶνε εὐρύτατος καὶ ἀσαφής, οὐδεὶς δὲ λόγος καθιερώσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ὑπάρχει ἐπιτακτικῶς.

Ἡ Apperzeption αὕτη ἐρμηνεύεται ἐν τῇ βουλήσει διὰ τῆς παραστάσεως μιᾶς κινήσεως. Ἡ βούλησις ὄντως εἶνε ἡ ἀποφίς ἐκείνη τῆς apperzeption ἧς ἀναφέρεται εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄραν ὑποκειμένου (Grundz. der Phys. psych. III², σ. 308). Ὡς apperzeption ὄρα ἡ βούλησις ἀποτελεῖ μέρος τῆς πλέον θεμελιώδους λειτουργίας τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ ὡς τοιαύτη εὐδαμῶς δεόν νὰ ὑπογεθῆ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ ἀμφοιταλάντεσις μετοξὺ πολλῶν κινήσεων, ἐκκολαπτομένη ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν (κινήτρων). Ἀναμφιβόλως, ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς βουλήσεως εἶνε ἀπαραίτητα τὰ ἐλατήρια (Motive), ἀλλὰ ταῦτα, ἀντιθέτως πρὸς τὰ πανίχυρα φυσικὰ αἷτια, σονεργάζονται μετὰ τοῦ χαρακτηήρος, ὅστις ἔχει πάντοτε τὴν ἐπ' αὐτῶν ὑπεροχήν, δυνάμενος καὶ ν' ἀντιδρᾷ κατὰ τῶν ὑπαγορεύσεών των (ἐνθ. ἀν. σ. 314). Τὸ βουλητικὸν processus συνοδεύεται ὑπὸ δύο στοιχείων, ἐνὸς νοητικοῦ: τῆς παραστάσεως τοῦ σκοποῦ καὶ ἐνὸς σωμαιοθηματικοῦ, τὸν ὁποῖον κεντᾷ τὴν βούλησιν (Triebfeder): τὰ στοιχεῖα ταῦτα διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων¹.

Ὁὕτω ἔχει συντόμως ἡ περὶ τῆς βουλήσεως διδασκαλία τοῦ Wundt. Ἐξ αὐτῆς προκύπτει ὅτι ὄντως ὁ σοφὸς τῆς Λειψίας Ψυχολόγος δέχεται ἐλευθερίαν βουλήσεως, ἀλλ' ὑπὸ περιορισμοῦς. Ἰδοῦ ἀκριβῶς πῶς ὀρίζει αὐτὴν ὁ Wundt: ἀἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶνε ἡ ἱκανότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποφασίζῃ περὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ διὰ περιεσκεμμένης ἐκλογῆς ἐπὶ πολλῶν ἐλατηρίων². Σονελόντι λοιπὸν εἰπεῖν, μολονότι ὁ Γερμανὸς σοφὸς δὲν ἐξέλαβεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ αὐτοῦ τὴν βούλησιν ὡς κεντρικὴν ἐστὶαν³, καθὼς ἄλλοι σύγχρονοι σοφοί, μετὰ τῶν ὁποῶν προσέαρχει ὁ Fouillée (καὶ αὐτὸς ὁ Höffding ἄλλως ὑπερμαχεῖ τῆς βουλησιοκρατικῆς ψυχολογίας⁴, δυνάμεθα ἐν τούτοις μετὰ βεβαιότητος νὰ εἰπῶμεν ὅτι μεγίστην προσήψε σπουδαιότητα εἰς τὰ βουλητικά processus, ὧν τὰς διαδοχικὰς φάσεις ἐνδελεχῶς καὶ εὐστόχως ἐν τοῖς σοφοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν ἐμελέτησεν.

Ἄσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν προκειμένου περὶ τῶν δοξασίῶν τοῦ Wundt

1, Προβλ. τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δύο τούτων στοιχείων ὀνόματα καὶ τὴν συγκεκριμένην ἐπιτῶν διὰ παραδειγμάτων διάκρισιν ἐν Grundriss der Psychologie 9, σελ. 222 κέξ.

2, Grundz. d. Psychlg. III⁵, σελ. 313 κ. ὄλ. Προβλ. Βορέα, φιλ. Ἐπ. Α', σελ. 289.

3, Ὑπάρχουσιν οἱ παραδεχόμενοι ὡς κατ' ἐξοχὴν βουλησιοκρατικὴν τὴν ψυχολογίαν τοῦ Wundt, ὡς ἐπὶ παραδ. ὁ O Külpe, ὁ C Dwelshauvers κ. ἄ.

4, Ἔργ. μνημιον. σελ. 197—199.

διαφωνίαν τῶν καθηγητῶν κ. κ. Βορέα καὶ Ἡλιοπούλου, τοῦτο παρατηρήτεον: ἡ διαφωνία αὐτῶν συνίσταται μᾶλλον εἰς τὰς λέξεις ἢ εἰς τὴν οὐσίαν. Ὁ κ. Βορέας λέγει περὶ τοῦ Wundt ὅτι δέχεται ἐλευθερίαν μετ' ἀνάγκης μεριμνημένην καὶ συνεπὸς εἶνε Ἰνδοτερμινιστὸν (Φ. Ἑκ. Δευ. σελ. 23) ὁ κ. Ἡλιοπούλος, ὅστις ἀντιπαθεῖ (οὐχὶ ἀδίκως ἴσως) τὸν ὄρον ἀνάγκη, φρονεῖ (Ἀπ. σελ. 10—11) ὅτι ὁ Wundt εἶνε ὁπαδὸς τοῦ Determinismus ἐκείνου, ὅστις δέχεται τὴν βούλησιν ὡς προῖόν ὄρο παραγόντων: τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων καὶ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτήρος. Καὶ οἱ δύο λοιπὸν ἐδρίσκονται ἐν τῷ δικαίῳ.

Η ΒΟΥΛΗΣΙΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ALFRED FOUILLÉE

Ἄν ἡ Βουλευσιοκρατία τοῦ Wundt διαμφισβητεῖται, κατὰ τρόπον ἄλλως πεπιστικόν, ὑπὸ τῶν κριτικῶν τῆς Ψυχολογίας τοῦ Γερμανοῦ σοφοῦ, προκειμένου περὶ τοῦ Fouillée τοῦναντίον, πάντες ἀνομολογοῦσιν, ὅτι ὁ πολὺς Γάλλος φιλόσοφος εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τῆς συγχρόνου Βουλευσιοκρατίας (Voluntarismus βλ. Höffding μν. ἔ. σ. 76). Ἡ περὶ τῆς βουλήσεως καθόλου θεωρία τοῦ Alfred Fouillée εἶνε λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἐξεκολάφη, πρωτοτοπωτάτη· ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ ἡμετέρῳ πονήματι δὲν ἐκμάομεν περὶ αὐτῆς λόγον ἰδιαιτέρως, μολονότι δις (σελ. 14 καὶ 75) τοῦ Fouillée ἐμνημονεύσαμεν, διὰ τοῦτο ἐν τοῖς ἐξῆς συντόμως θ' ἀναπτύξωμεν αὐτήν, παραθέτοντες κορίως χωρία ἐκ τοῦ περιφήμου βιβλίου τοῦ Γάλλου φιλοσόφου: La liberté et le Determinisme¹, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον οὗτος τὴν θεωρίαν αὐτοῦ διεκήρυξε.

Τὸ ἐγὼ διὰ τὸν Fouillée (καθὼς εἶτα διὰ τὸν Bergson καὶ τὸν James) ὡς ἀμέσως ἐν τῇ συνειδήσει διδεται, οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ συνέχεια, ἀδιάλειπτος ποιοτικῶν ἀλλοιώσεων, αὐτοματότης τις δῆλα δῆ, ἣτις παράγει ἀδιακόπως νέον (du nouveau) καὶ ἣτις ὡς ἐκ τούτου εἶνε ἡ αὐτὴ μετ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας. «Συμβουλευόμενοι ἑαυτοὺς διὰ τῆς συνειδήσεως, βλέπομεν ὅτι αὕτη εἶνε μεταβλητὴ ἄμα καὶ ἴδια πρὸς ἑαυτήν καὶ ὅτι ἡ ἔκφρασις τῆς πραγματικότητος δι' αὐτήν δέν εἶνε σταθερότης ἀλλὰ πρόοδος... Ἡ πραγματικότης δι' αὐτήν εἶνε ὅ,τι ὄντως εἶνε· εἶνε δ' αὕτη δρᾶσις, πρόοδος...» (σελ. 137). Ἡ ἐμφάνισις καὶ νέων, ὅλον ἐν ποιοτικῶν ἀλλοιώσεων ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον χαρακτηρηστικὸν τῆς συνειδήσεως. «Ἄς θέλωσι ν' ἀνάγωσιν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ νέον εἰς τὸ παλαιόν, τὸ νέον εἶνε γεγονὸς ἀναμφισβήτητον διὰ τὴν συνειδήσιν καὶ ἐν τῇ συνειδήσει· τὸ νέον ὅμως προϋποθέτει μίαν αὐτοματότητα (une spon-

taneité) ἱκανὴν διὰ πρόοδον.... Κατέχομεν, ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ζωῆς μας, ἓνα θησαυρὸν ζωῆς δυνάμεως, ὅστις ζητεῖ νὰ δαπανηθῇ ἐξ ὀλοκλήρου, ὅστις οὐδὲν ἤττον θέλει δαπανώμενος ν' αὐξηθῇ, ὅστις ὅπως αὐξάνεται. Ἡ ἡμετέρα δραστηκότης δράττεται τῆς πρώτης τυχούσης εὐκαιρίας διὰ ν' ἀσκηθῇ... Εὐθὺς ὦ; ἢ εὐκαιρία νέας δράσεως τῇ παρουσιάζεται, σπεύδει νὰ ἐπωφεληθῇ αὐτῆς, διότι πᾶν νέον (toute nouveauté) εἶνε ποιτικὴ προσθήκη (addition dans l'ordre de la qualité) συνεπῶς αὕξησις» (σελ. 138-139) «Δρᾶν εἶνε παράγειν νέον ὁπωσδήποτε, εἶνε αὐξάνεσθαι...: δρᾶν εἶνε λοιπὸν διασκελεῖν τὰ προσκόμματα, διακηρύττειν διὰ τῶν πραγμάτων τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ κλίνειν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Τί ἄλλο εἶνε ὄντως ἢ ἐπιτυχία, ἢ ὑπερπήδησις παντὸς ἐμποδίου, παντὸς ὀρίου, (ἢ ἀπόσεισις) πάσης ἐξαρθήσεως, εἰμὴ αὐτὴ αὐτῆ ἢ ἐλευθερία;... Δύναται τις λοιπὸν κάλλιστα νὰ εἴπῃ, ὅτι τάσις πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν (l'aspiration à la liberté absolue) συνέστησεν αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπάρξιν ἡμῶν, ou tout ou moins ce que notre conscience peut atteindre en nous et de plus intime et de plus essentiel: elle est proprement la volonté.» (σελ. 140). Διὰ τῆς βουλήσεως ὁ Fouillée ἐρμηνεύει τὰ πάντα, μέχρις αὐτῶν τῶν λογικῶν φαινομένων ἢ λειτουργικῶν (σελ. 152-159). «Σογκαντροομένη ἐν μιᾷ ὀρισμένην διευθύνει, ἢ βούλησις ἐγκλείει τὴν δρᾶσιν αὐτῆς ἐντὸς ὀρίων:... conséquemment elle fait acte d'abstraction. Ἡ ἀφαίρεσις (ἢ λογικὴ πρᾶξις;) δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς δυναμικὸν τι ἐγχείρημα (une operation dynamique) τῆς αἰσθανομένης καὶ συνειδυίας βουλήσεως» (σελ. 142-143) «Ἡ γενικότης (la généralité) εἶνε πρὸ παντὸς ἢ ὀρισμένην διατύπωσις δυνάμεως τινος περιβαλλούσης καὶ ἐννοούσης τὸ ἄπειρον, ἐκφράζει συνεπῶς τὴν ἐλευθερίαν. Εἶνε λοιπὸν γενικότης ὅτις ὁ υποκειμενικῆς... Οὐδαμῶς ἄλλ' ἐκεῖνο, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ, τὸ βλέπω ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἐν τῷ ἐγῶ καὶ κατόπιν τὸ ἐξαντικειμενίζω (je l'objective) τοποθετῶν ἐν τοῖς πράγματι ἢ ὑπὲρ τὰ πράγματα δυνάμιν τινα ἀνάλογον πρὸς τὴν ἰδικὴν μου. Οἱ γενικοὶ τῆς φύσεως νόμοι, μὲ τὴν ἄπειρον φορὰν των, μοὶ φαίνονται ὡς ἢ ἀνίστροφος ἐκφρασις δυνάμεως τινος, ἥτις δὲν ἐξαντλεῖται ἐν οὐδεμιᾷ μερικῇ μορφῇ... Γενικεύειν εἶνε ἐννοεῖν τὴν ἀπόλυτον δυνάμιν ὑπερθεῖν πασῶν τῶν ἀτομικότητων (σελ. 144-145).... Ἡ γενικότης, τὴν ὁποῖαν νομίζω τότε ὅτι βλέπω ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, εἶνε

1. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀριθμεῖ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, τὴν ὀγδόην ἐκδοσιν (Paris, F Alcan) ἡμεῖς ἔχομεν ὑπ' ὄψει τὴν πρῶτην αὐτοῦ ἐκδοσιν (1872).

ἀπλῶς ἡ ἐλευθερία, ἣν ἔδωκα εἰς ἑμαυτόν... Ἡ ἀπόλυτος γενικότης εἶνε ἡ καθολικότης... Ἡ γενικότης ἡ καθολικότης (universalité) εἶνε ἡ ἀντίστροφος καὶ ἕμμεσος ἔννοια τῆς ἐλευθερίας (σελ. 146-147). Οἱ λογικοὶ ἀποδίδουσι συνήθως τὴν ἰσχύον τῆς ἐπαγωγῆς εἰς τὴν πολλότητα τῶν πειραμάτων· ἀλλ'... ἡ δύναμις τοῦ ἡμετέρου ἔσαν ἐν τῇ ἐπαγωγῇ ἢ ἐν τῇ καταφάσει οὐδόλως εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πειραμάτων... Ἐν καὶ μόνον πείραμα ἀρκεῖ διὰ νὰ μὲ κάμῃ νὰ πιστεύω καὶ νὰ ἐπάγωμαι (croire et induire)... Θέλω ἰσχυρῶς καὶ ὡς ἐκ τούτου πιστεύω ἰσχυρῶς, ἕως ὅτου προσκόψω. (jusqu' à ce que je sais tenu en échec) εἰς ἔξωτερικόν τι κάλυμα... Πιστεύειν δὲν φαίνεται νὰ εἶνε ἄλλο τι εἰμὴ θέλειν μὲ τὴν συνείδησιν μιᾶς δυνάμεως θελήσεως καὶ δράσεως, ἣτις δὲν ἔχει ἔξαντληθῆ» (σ. 149).

Ἄλλ' ὁ Fouillée προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω: ἐρμηνεύει διὰ τῆς βουλήσεως καὶ ἀπὸ τὴν ἀλόγιστον ἀναγκαιότητα τοῦ ὀρθοῦ λόγου (Rationalismus). «Υπὸ τὴν νομιζομένην ἀναγκαιότητα (sous la nécessité prétendue) δὲν ὑπάρχει μᾶλλον αὐτοματότης; Ἡ θέλησις ἀσκουμένη ἔχει συνείδησιν τῶν πραγμάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια θέλει καὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια δὲν θέλει... Ce qui avait été voulu sans restrictions et sans limites se trouve enfin limité et restreint. Ἡ βούλησις δὲν θὰ σταθμεύσῃ εἰς τὸ ὄριον, τὸ ὁποῖον οὕτω συναντᾷ ἢ ἀσκησις αὐτῆς· θὰ διασκελίσῃ αὐτὸ διὰ τῆς κωκτημένης ταχύτητός της καὶ διὰ τοῦ ἔσαν ἐκείνου — τρόπον τινά —, τὸ ὁποῖον ἡ ἴδια ἔδωκεν εἰς ἑαυτήν. Τὸ ἔσαν τοῦτο εἶνε ἡ ἐξάσκησις τῆς αὐτοματότητός της καὶ ποιᾶς τινος ἐλευθερίας ἢ ἀνεξαρτησίας, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναγόμεθα πάντοτε. Τοιούτοτρόπως ἡ βούλησις ἐπεκτείνεται (se projette) μόνη, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ τροποποιήσεων, διαφορῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας αὐτὴ ἠθέλησεν (σ. 184—185)... Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, τὴν ὁποῖαν δέχεσθε ὡς ἀναγκαιότητα, εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μοι ἐπιτρέπει μείζονα ἐλευθερίαν... Τὸ αὐτόματόν μου ἔσαν εὐρίσκει ἐν τῇ ἔννοια ταύτῃ τὸ μέσον νὰ ἐπεκταθῆ καὶ νὰ ἰκανοποιηθῆ πλεῖστον ἢ ὅπουδῆποτε ἀλλαχοῦ. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ἡ εὐσιθάθεια μιᾶς ὑποθέσεως, τὴν ὁποῖαν συγγέστε μὲ τὴν καθολικὴν ἀναγκαιότητα ... λαμβάνετε ἐκουσίως ὡς ἀφετηρίαν (vous poser volontairement) ἄλλας θελήσεις καὶ ἀναχωρεῖτε ἀπ' αὐτῶν διὰ νὰ βαδίσητε εἰς πᾶσαν διεύθυνσιν· ἡ ἐπιτυχία σας σὰς κίμνει τότε νὰ πιστεύῃ εἰς ἔξωτερικὴν τινὰ ἀναγκαιότητα (à une nécessité du dehors), μολονότι αὕτη προέρχεται ἔσωθεν ἐξ ὄλως αὐτομάτου τινὸς ἔσαν. Ainsi l' axionne est pour nous universel, parce que nous les faisons et le

voulons tel. (σελ. 191 — 192). Ὁ Fouillée μαντεύει καὶ τὰς κατὰ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἀντιρρήσεις, εἰς αὐτὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀπαντᾷ. «Ὁ ἀντίσωσιν εἰς ἡμᾶς; ὅ,τι ὁ Victor Cousin ἀντιπαρετίρησε τῷ Maine de Biran: τὸ καθολικὸν δὲν θὰ εἶνε δυνατόν νὰ προέροχηται ἀπὸ τῆς μερικῆς αἰτιότητος ἡμῶν (ne saurait procéder de notre causalité particulière), ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ. Καὶ ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ φέρωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς κατὰ τινα τρόπον τὸ καθολικὸν καὶ νὰ εὐρίσκωμεν οὕτω ἐν ἡμῖν τὴν δύναμιν νὰ ὑπερβάλλωμεν ἑαυτούς: διὰ τὸν Victor Cousin, εἶνε ἀληθές, ἡ δύναμις αὕτη εἶνε ἰδιαιτέρα τις δεξιότης (une faculté particulière), ὁ Λόγος: διὰ τὸν Maine de Biran φαίνεται, ὅτι ἡ βούλησις ὀφείλει νὰ ἔξαρκῆ εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ τούτου... Ὁ λόγος δὲν καθίσταται ζῶν καὶ συγκεκριμένοσειμῆ ἐν τῇ βουλήσει. Ἐν αὐτῇ διαβλέπει πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει πλέον ἀτομικόν, ἀφοῦ ἡ βούλησις μου εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐγῶ μου· ἀλλ' ἐν αὐτῇ ἅμα διορῶ καὶ πᾶν ὅ,τι εἶνε πλέον καθολικόν, διότι τὸ ἐγῶ εἶνε ἀκριβῶς ἀνέξαρτος τις δύναμις, ἣτις ἐγένετο διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἣτις εἶνε ἱκανὴ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ διασκελίση πᾶν ὄριον καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ διαρκῆ τινα κίνησιν, βῆμά τι διαρκές πρὸς τὰ ἔμπρός, μίαν διαρκῆ ἐπαγωγὴν (σελ. 195)... C' est parce qu' il a de plus essentiel que le sujet peut s' objectiver c' est par ce qu' il a de plus personnel, qu' il peut pénétrer dans l' impersonnel ou l' admettre en lui meme» (196)

Ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ Fouillée διασκευᾷ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ ἐλευθερία πράξις πραγματοποιεῖται βαθμηδὸν ἐν τῷ ὀργανισμῷ, μεσαζομένη τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας. Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε τὸ μεσοράνημα τῆς ὅλης περὶ βουλήσεως καὶ νοήσεως θεωρίας τοῦ Γάλλου σοφοῦ.

Ἡ Ζωὴ παράγει τὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα πάλιν παράγουσι, συγκροτοῦσιν, ἀξιώνουσι τὴν ζωὴν. Ἄλλ' ἐν τοῖς ὑποδεστέροις ὀργανισμοῖς ἡ ζωὴ δὲν γινώσκει ἑαυτὴν καὶ ἀγνοεῖ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ: εἶνε ἐνστικτώδης. Τούναντίον ἡ ἀνωτέρα ζωὴ, ἣν θέλει νὰ δημιουργήσῃ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, εἶνε ζωὴ συναδεδυῖα ἑαυτῇ, ζωὴ ἔχουσα συνείδησιν τῶν μέσων αὐτῆς (σελ. 260)... Αἱ θεωρίαι τοῦ Lamarck... ἐπὶ τοῦ παιγνίου τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν (sur le jeu des fonctions physiologiques) φαίνονται ἡμῖν κατάλληλα νὰ διαχύσωσι φῶς τι καὶ ἐπὶ τοῦ παιγνίου τῆς ἠθικῆς ἐκείνης λειτουργίας.

1. Ὁ Maine de Biran εἶνε ὁ πρῶτος ὅστις τὴν λογικὴν ἀναγκαίότητα ἀντικατέστησε διὰ τῆς ψυχολογικῆς τοιαύτης, οὐχὶ ὅμως βεβαίως μεθ' οἷας βαθύτητος καὶ σαφηνείας ὁ A. Fouillée.

τὴν ὁποίαν τείνομεν νὰ πραγματοποιήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς: τῆς ἐλευθερίας... Ἡ τάσις πρὸς ἐνέργειαν, δύνάμις ἀνωτέρα, ἐνεργεῖ ἐπὶ τῶν ὑποδεστέρων δυνάμεων καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς μέσον αὐτὴν ταύτην τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν... ἡ στοιχειώδης ἐνέργεια (le rudiment de la fonction) δρᾷ ἐπὶ τοῦ στοιχειώδους ὄργανου (le rudiment de l'organe), τὸ ὁποῖον πάλιν ἀντιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας· καὶ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν δράσεων τούτων γεννῶνται συνήθειαι, ἔξεις, habitudes ἢ αὔξεισις δυνάμεων καὶ μείωσις ἀντιστάσεων. Διὰ τῆς κληρονομικότητος θὰ διαβιβασθῶσι κατόπιν καὶ αἱ ἐνστικτώδεις τάσεις καὶ ὄργανα πειθηνιώτερα εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν... Ἡ δρᾶσις, ἀποκαλυπτομένη εἰς ἑαυτήν, εἶνε ἐπίσης ἡ ἀποκάλυψις ἀκαθορίστου τινὸς δυνάμεως ἱκανῆς πρὸς πρόοδον· c' est une ouverture sur un horizon dont on ne voit pas les bornes σελ. 283)... Ἐὰν ὑφίσταται ἡ τάσις, ὁποία ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, αὕτη εἶνε ἡ τάσις πρὸς τὴν ὑπάτην ἐκείνην ἐνέργειαν τῆς ζωῆς (τὴν ἐλευθερίαν)· πιστεύων τις, ὅτι αὕτη κατ' οὐδένα τρόπον ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιηθῆ, θὰ ἦτο ὡς νὰ ἐπίστευεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης, ἡ ἡ ἐνσυνείδητος σκέψις, (la conscience consciente), εἰργάσθη ἐπὶ ματαίῳ, καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἡ φύσις ἡ ἡ σκοτεινὴ σκοτεινὴ σκέψις (la pensée obscure) κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ ὅ,τι ἀπετέλει τὸ ἀλάθητον αὐτῆς ἐνστικτον (σελ. 284)». Περαιτέρω ὁ Fouillée ἀναφέρεται εἰς τὸν Leibniz καὶ εἰς τὴν ρομαντικὴν σχολὴν τῶν ἀρχῶν τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Διὰ τὸν Λαϊβνίτιον «τὸ πᾶν εἶνε ἐσωτερικόν (interne), συνεπῶς ζῶν καὶ αὐτόματον. Οὐδεὶς, παρεκτός τοῦ Schelling συνεπλήρωσε καλλίτερον τὴν σκέψιν τοῦ Leibniz· οὐδεὶς ἔδειξε καλλίτερον τίνι τρόπῳ, ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ, τὰ μέσα διαρθροῦνται ἀφ' ἑαυτῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ των. Ἐν τῇ ζώσῃ φύσει καθὼς ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ μεγαλοφυΐᾳ, ἡ διευθύνουσα ἰδέα (l'idée directrice), ἣτις εἶνε ἅμα καὶ πόθος διοργανωτικὸς (undésir organisateur), κάμνει ὥστε ν' ἀνακύψωσι (surgir) ἐντός καὶ πέριξ ἑαυτῆς χωρὶς μάλιστα νὰ τὸ γινώσκῃ, δυνάμεις βοιωθητικά, ὧν αὕτη εἶνε ἡ τεχνικὴ αἰτία. Εἰς τὸ ἔμψυχον σπέρμα, μετὰ τῆς ζωῆς ἀφυπνίζεται καὶ ὁ πόθος· κατόπιν τὰ κατάλληλα πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ πόθου τούτου ὄργανα διατίθενται ἀφ' ἑαυτῶν καὶ διαρθροῦνται πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος... Ἐν τῇ ἐμπνεύσει τῆς μεγαλοφυΐας, ἡ αὐτὴ ἔλξις τῆς κυριαρχούσης ἰδέας ἐπὶ τῶν δευτερευουσῶν ἰδεῶν. Ὁ καλλιτέχνης τείνει πρὸς τὴν πραγμάτωσιν ἑνὸς ἰδεώδους:

παρευθύς, δι' ἐργασίας, ἧς οὐδὲ συνείδησιν κἄν ἔχει, αἱ ἰδέαι καὶ τὰ συναισθήματα συναθροίζονται πρὸς διαμόρφωσιν ἐνὸς ὀργανισμοῦ συμφώνου πρὸς τὸν συλληφθέντα καὶ ἐπιθυμηθέντα τύπον» (σελ. 288—289).

Ἴδου τέλος ἐν ἐπιλόγῳ ὁ ὀρισμὸς τῆς φύσεως καὶ τῆς σημασίας τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, κατὰ τὸν Fouillée: ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ἀδιαχώριστος οὕσα ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἀγάπης, εἶνε ἅμα ὑπεριτέρα τῆς ὀργανικῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς μηχανικῆς· ἀλλ' ἡ βεβαίωσις μιᾶς πραγματικῆς ἐλευθερίας δὲν δύναται ν' ἀντιμετωπισθῇ ἢ ὡς πεποιθήσις (croyance), λογικῶς μὲν ἐλευθέρα, πλὴν ἠθικῶς ὑποχρεωτικὴ, διότι εἶνε ὁ ὅρος τῆς ἀξίας τῆς ἠθικῆς κρίσεως (προβλ. σελ. 430). Οὐδὲν ἦττον ἡ ἐλευθέρα βούλησις δὲν δύναται ν' ἀποσπασθῇ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ὑποχρεώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὴ μόνη ὑπεδούλωσεν ἑαυτήν, συνδεθεῖσα μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ δι' ἐσωτερικῆς τινος σκοπιμότητος, διότι τὸ αἰσθητικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ ψυχῇ πρὸς τὴν ὀργανικὴν σκοπιμότητα «εἶνε τὸ μόνον ἐν ᾧ ἡ βούλησις φαίνεται ὅτι διατηρεῖται... ἐλευθέρα ὑλικῶν ἀναγκαιοτήτων, χωρὶς ἀκόμη νὰ εἶναι δεσμευμένη ἀπὸ ἀναγκαιότητος ἠθικῆς» (σελ. 424).

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην παράγραφον πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν ἡμῶν· ἐν αὐτῇ διαδηλοῦται πῶς ὁ Fouillée, ἀναγαγὼν τὴν βούλησιν εἰς ἀρχὴν τοῦ παντός, δεσμεύει εἴτα αὐτὴν διὰ τῶν ἀλώσεων ψυχολογικῆς τινος ἀναγκαιότητος, ὡς αὐτὴ μόνη διὰ τὰς χεῖρας τῆς ἐχάλασεν. Εἶνε ὄντως ἡ λύσις αὕτη περιεργότατη!

Ἐν τῇ ἐπιλόγῳ ἐνεπνεύσθη τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Πλατωνικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσεν ὀγκῶδες σύγγραμμα,⁽¹⁾ ὡς ἀπαρχὴν τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ παραγωγικότητος, ἧτις εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὑπῆρξε καταπληκτικὴ.⁽²⁾ Ὁ Πλάτων θεώρει τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας ὡς ριζικὰς ἀντιθέσεις, ὧν ἡ πρώτη μόνη ἦτο πραγματικότης ἀληθής. Ἡ νεωτέρα φυσιοκρατία (Naturalismus) τοῦναντίον διεκήρυττεν, ὅτι ἡ σφαῖρα τῆς ἐμπειρίας ἦτο ἡ μόνη ἀναντίρρητος πραγματικότης, ἐν ᾧ ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἐξηγούμενη φαντασίαις πλάσμα. Ὁ Fouillée λοιπὸν διενόηθη νὰ συνδιδάσῃ τὰ δύο διε-

1. La Philosophie de Platon, 2α ἐκδ. τομ. 4 (Hachette).

2. Ἡ συγγραφικὴ παραγωγή τοῦ Fouillée ὑπερβαίνει τὴν τριακαντάδα τῶν νόμων. Ἐλληνιστικῶς μεταφράσθη καὶ ἐξεδόθη ἐν τῇ φιλοσοφικῇ βιβλιοθ. Φέξη μόνον τὸ σύγγραμμά του: La Philosophie de Socrate (τομ. 2).

στῶτα ταῦτα συστήματα καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐσλέφθη ἐνὰ καταβιβάζῃ τὰς ἰδέας τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ συμβιβάζῃ οὕτω τὸν ἰδεαλισμὸν μετὰ τοῦ ὀλισθηροῦ. Ἡ δὲ διακρίσις τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἐστήριξεν ἐπὶ τοῦ ψυχολογικοῦ γεγονότος καθ' ὃ ἡ ἰδέα δύναται ν' ἀγάγῃ εἰς τὴν πράξιν καὶ ἐφ' ὃ ὡς ἐπὶ βάσεως ἀδαμαντίνης ἤγειρεν ὀλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα. Κατὰ τὸν Fouillée πᾶσα κατάστασις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως δύναται νὰ κληθῇ ἰδέα μὲν, ἐν ὅσῳ συνίσταται εἰς διακρίσιν τινα (un discernement) δύναμις δέ, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς προτιμήσεως (une préférence). Ἐξ ὅ καὶ ὁ ἔρος, ὃν ὁ Ἰδιος ἐδημιούργησε διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ: idée—force², la philosophie des idées—forces. Οὕτω ἡ βούλησις ἐδρέθη ἐξικίφνης εἰς τὴν πηγὴν, ἐξ' ἧς ἀπορρέει ὀλόκληρος ὁ διανοητικὸς ἡμῶν κόσμος καὶ ἤρθη εἰς πρώτην καὶ καθολικὴν πανταχοῦ ἀρχὴν. Αὕτη εἶνε ἡ βουλευσιοκρατία τοῦ Alfred Fouillée.

Ἡ θεωρία αὕτη, ἐφαρμοζομένη εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησεως, δύναται ὡς ἐξῆς νὰ συντομευθῇ: καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ νόμος τῆς καθολικῆς τῶν πάντων καὶ αἰτιώδους ἀλληλουχίας³ ἔχει τὴν προέλευσιν ἐκ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως, ἧς δι' αὐτοῦ σκοπεῖ νὰ ἐπεκτείνῃ, νὰ ἰσχυροποιήσῃ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ὑπαρχόντων ἀντικειμένων· εἶνε ἄρα μία ἀναγκαιότης, οὐχὶ βεβαίως λογικὴ, ἀλλὰ ψυχολογικὴ καὶ (διὰ τὸν λόγον τούτον) ἀδήριτος· οὐδὲν ἦττον ἐπειδὴ πᾶσα ἰδέα εἶνε ἅμα καὶ δύναμις, ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καὶ μόνη εἶνε ἱκανὴ νὰ ἀφυπνίσῃ ἐν ἡμῖν τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν καὶ νὰ ἐκκολάψῃ δι' αὐτῆς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἧς ἔχομεν ἀνάγκην πρὸς ἐπίτευξιν τῶν προσδοκωμένων· ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς θεωρίας ταύτης εἶνε ἄρα τελείως ἀδιάφορον ἂν πράγματι εἴμεθα ἢ ὄχι ἐλεύθεροι.

Βεβησιότατα ἡ βουλευσιοκρατία αὕτη τοῦ Fouillée ἔχει τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι, ἀνάγκασα καὶ τὴν νόησιν ἔτι εἰς τὴν βούλησιν καὶ δεχομένην

1. A Fouillée: le mouvement idealiste et la science positive, 1895, σελ. XXI (παρὰ H. Höfding, μν. ε. σ. 15.)

2. Ἴδου σχετικοὶ τινες τίτλοι τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ: La Psychologie des idées—forces, L'évolutionnisme des idées—forces, La Morale des idées—forces κᾶ.

3. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε πόσον κόπτεται ὑπὲρ τοῦ νόμου τούτου ὁ Fouillée: πρβλ. τὰ ἐπιχειρήματα, δι' ὧν ἀποκρούει τὰς μαρξονεῖους καθ' αὐτοῦ ἀντιρροήσεις ἐν: La Pensée et les nouvelles écoles anti—intellectualistes 4, σελ. 141 κᾶξ.

τὴν θέλησιν οὐχὶ ὡς μεταφυσικὴν ἀρχὴν (ὡς ὁ Schopenhauer) ἀλλ' ὡς ἐμπειρικὸν φυχολογικὸν δεδομένον, πλείους δὲ παρακλύπτει δυσχερείας. αἴτινες οὐ τοῦ τοῦ παρόντος·¹ οὐδὲν ἦττον τοῦτο περὶ αὐτῆς παρατηρητέον: μήπως ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, εἶνε καθαρῶς ρηματικὴ (verbale), καθὼς δηκτικώτατα εἶπε περὶ αὐτῆς ὁ πολὺς Renouvier. Ὅτι σερβεῖται πάσης ὑποστάσεως ἡ βασικὴ αὐτῆς ἀρχή, τοῦτο οὐδεὶς προφανῶς δύναται νὰ θεβαιώσῃ· πλὴν, δὲν εἶνε εὐκόλον ν' ἀποδείξῃ τις ὁ τιδλόκληρος ἐρείδεται ἐπὶ μιᾷ παρανόμου γενικεύσεως².

(Ἔπεται τὸ τέλος)

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

1. Πρβλ. «τὸ πρ. τῆς ἐλ. τῆς βουλ.» σελ. 119. Οὐτεῖς ἐκεῖ ἐκάμομεν λόγον περὶ τῶν δυσχερειῶν, πρὸς τὰς ὁποίας προσκλῆται ἡ βουλευσιοκρατία τοῦ Schopenhauer, ἀπλουστάτα διότι ἐγγεῖρημα τοιοῦτον εἶνε δυσανάλογον πρὸς τὰ ὄρια τῶν διατριβῶν ἡμῶν.

2. Ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν μικρᾷ παρεκβάσει περὶ ζητήματός τινος, τὸ ὁποῖον εὐθεμίαν μὲν ἔχει ἄμεσον πρὸς τὰ συμφραζόμενα σχέσιν, δύναται ὅμως νὰ καταχωρισθῇ εἰς μίαν Δευτερολογίαν. Ἐν κριτικῷ τινι σημειώματι (ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Λ. Ἀλιθέρο) γραφέντι ἐπὶ τῇ ἐκδόσει τοῦ δευτέρου ἡμῶν πονήματος («Νέα Ζωή» Ἀλεξανδρείας, τευχ. 2, σελ. 210—211), σχολιάζονται τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐν σελ. 39—40 τοῦ βιβλίου ἐκεῖνου λεγόμενα περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς θεωρίας τῆς συμπτώσεως καὶ τῆς ὑποκειμενικότητος τῶν φυσικῶν νόμων ἐπὶ τῆς Σχετικότητος τοῦ Einstein καὶ διατυποῦται ἡ ἀπορία: πῶς ἡμεῖς χαρακτηρίζομεν τὴν θεωρίαν τοῦ σοφοῦ Μαθηματικοῦ σύστημα φιλοσοφικόν, ἐν ᾧ οὐδὲν εἶνε πλειότερον μιᾷ καθαρῶς φυσικομαθηματικῆς θεωρίας, ὑποθέσεως δηλ. ἐξηγήσεως τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν τῶν ἐμπειρικῶν ἡμῶν δεδομένων. Εἰς ταῦτα ἀντιπαρατηροῦμεν τὰ ἀκόλουθα: μολονότι οὐδὲ ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος ὡς σύστημα φιλοσοφικόν, ἡ δὲ ὅλη δὲ παρεξήγησις ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ στοιχειοθέτου παράλειψιν λέξεων τινῶν ἐκ τοῦ περιθωρίου τῶν ἡμετέρων χειρογράφων, τῆς ὅλης περικοπῆς ἐχούσης ὀρθῶς οὕτω πως: «τὴν προέλευσιν ἔδωκεν εἰς δύο συγγενῆ σύγχρονα φιλοσοφικά συστήματα, τὸν Οὐμανισμὸν καὶ τὸν Πραγματισμὸν (διὰ τὸ ὅχι καὶ εἰς τὸν Σχετισμὸν ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς;) ἐφ' ὧν εἰς ἰδίαν ἡμῶν πραγματείαν θὰ ἐπανέλθωμεν», ἔχει ἐν τούτοις καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς γωνίαν, ἥτις διέλαθεν ἴσως τὸν γράψαντα τὸ σημεῖωμα ἐκεῖνο. Τὸ ζήτημα ἀκριβῶς τοῦτο ἐτέθη πρὸς διερεύνησιν ἐν τῷ Φιλοσοφικῷ Meeting τῆς Oxford (τῆς 24 Σεπτεμβρ. 1920), συνεξητήθη δ' ἐν ἰδιαιτέρῳ συνεδρίῳ (θέμα: ἡ φιλοσοφικὴ ἄτοψις τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος) προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ καθ. A. N. Whitehead. Ἐκ τῶν

πεπραγμένων τοῦ συνεδρίου τούτου, τῶν δημο-εὐθεντῶν ἐν ταῖς προεδρικοῖς Mind (τ. XXIX, No 116) καὶ Revue de Métaphysique et de Morale (Ἰαν.—Μαρτ. 1921), μανθάνομεν ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ ζητήματος γνώμαι τῶν συνεληθόντων ἐδιχάσθησαν, τῶν μὲν Greenwood, Broad καὶ Lindemann διαμφισβητησάντων πᾶσαν σχέσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τῶν δὲ Alexander καὶ Ross ἀντιθέτως εἰπόντων ὅτι «ἡ θεωρία τοῦ Einstein οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ νέα μορφή τῆς παλαιᾶς θεωρίας τῆς σχετικότητος τῶν ἡμετέρων κρίσεων, ἡ δὲ καινοφάνεια αὐτῆς συνίσταται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπέταξε τὴν σχετικότητα τῶν κρίσεων εἰς τὴν σχετικότητα τῶν σωμάτων». (Προβλ. ἐπίσης τὰς συζητήσεις αὐτοῦ τούτου τοῦ Einstein μετὰ Γάλλων Φιλοσόφων ἐν τῇ société franç. de Philosophie, ἐν τῷ Bulletin αὐτῆς μηνὸς Ἰουλίου 1922.) Ὅπως δὲ ποτε δοθέντος ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις Χώρου καὶ Χρόνου ἐνδιαφέρει ἀμέσως τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰδίᾳ τὴν Μεταφυσικὴν, ὅτι δ' ἡ θεωρία τοῦ Einstein εἰς τοιοῦτόν τι ζήτημα ἀφορᾷ, δυνάμεθα ὄντως νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Σχετικισμὸς τοῦ σοφοῦ Μαθηματικοῦ ἔχει μεγάλην διὰ τὴν Φιλοσοφίαν σημασίαν, ἣν ἐρμηνεύον ἐν ἀνακοινώσει του εἰς τὸ πρόμνημονευθὲν Meeting ὁ Γάλλος μαθηματικὸς καὶ συγγραφεὺς φιλοσοφικῶν πραγματειῶν Louis Rougier (Rev. d. Met. et de Mor. μν. τ. σελ. 127—129) ἐπάγει τὰ ἀκόλουθα: Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἀπαλλάσσει ἡμᾶς ἀπὸ πολλῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὰς σχέσεις χώρου καὶ χρόνου, διότι ἀποδεικνύει κατὰ τρόπον πειστικὸν ὅτι ταῦτα εἶνε ἁπλῶς ψευδοπροβλήματα, γεννόμενα ἐκ τῆς τάσεως, ἣν ἔχομεν νὰ ἐξαντικειμενίζωμεν τὰς ἡμετέρας ἐνοίας. Ἐάν, λέγει, ὑποθέσωμεν τὸ ἀπόλυτον διόστημα τοῦ Newton, τὲ τὸ ἄπειρον κενόν, τὸ ἐγκλείον μὲν τὰ σώματα, ἀλλ' ὑπάρχον ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, προσκόπτομεν εἰς τὰς δέξιν δυσχερείας· εἴμεθα δηλ. ὑποχρεωμένοι, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Newton, νὰ παραδεχθῶμεν δύο τινά: ἢ ὅτι ὁ κόσμος ἐκτείνεται ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ χώρου καὶ εἶνε συνεπῶς ἄπερος ἢ ὅτι εἶνε πεπερασμένος καὶ ὑπάρχει ὡς νησίδιον τι ἐξ ἀστέρων ἐν τῷ ἀπέριφ πελάγει τοῦ ἀτέρμονος κενοῦ. Ἐν ἀμφοτέροις ὁμως ταῖς περιπτώσεσι ταύταις ἐμπλεκόμεθα εἰς ἀνυπερβλήτους φυσικὰς δυσχερείας· α') τὸ ἄπειρον τοῦ κόσμου ἀπαιτεῖ καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ πεδίου τῆς ἔλξεως, ὅπερ ἀτοπὸν· β') εἴαν πάλιν ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος, εἶνε ἀπορίας ἄξιον πῶς ἕως τώρα δὲν ἀπερροφήθη ὑπὸ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὸν κενοῦ, ἀφοῦ διαρκῶς χάνει ἐνέργειαν ὑπὸ μορφήν ἀκτινοβολίας. Ἡ θεωρία τοῦ Einstein λέγει ὁ Rougier, ἀπαλλάσσει ἡμᾶς τῶν ἀντινομῶν τούτων· ὁ Einstein ἀπορρίπτει τὴν ἐννοίαν κενοῦ διαστήματος μετὰ μετρικῶν ιδιοτήτων, ὑπάρχοντος ἀνεξαρτήτως τῶν ἐν αὐτῷ ἐγκλεισμένων σωμάτων. Δι' αὐτὸν ὁ Χῶρος εἶνε τὸ πεδῖον τῆς καθαρᾶς ἔλξεως, ἣτις γεννᾶται πανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἐνέργεια. Ὁ Χῶρος, ὁ χρόνος καὶ ἡ ἐνέργεια δὲν εἶναι τρεῖς διακεκριμένα ἀλλήλων πραγματικότητες, ἀλλὰ τρεῖς διάφοροι ὄψεις τῆς αὐτῆς ὄντοότητος. Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐνέργεια, δὲν ὑπάρχει κενόν, ἀλλὰ μηδέν. Ὁ Χῶρος τοῦ Newton εἶνε ἡ ἐκφρασις τοῦ μηδενός. Δὲν ὑφίστανται κατὰ ταῦτα, δύο χωρισταὶ πραγματικότητες: Χῶρος καὶ Κόσμος, ἢ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων γεννᾷ τὰς ἀνωτέρω ἀντινομίας, ἀλλὰ μία: τὸ Σῶμα, ὅπερ συνί-

συνταί ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν γεγονότων. τὸ Σὺμπαν κατὰ τὸν Einstein, εἶνε πεπερασμένον καὶ συνεπῶς οὔτε ἡ ραδιενεργεῖα οὔτε τὰ ἀστρικά σώματα διατρέχουσι τὸν κίνδυνον νὰ διασκοδασθῶσιν ἐν τῷ κενῷ. Καὶ τοῦτο διότι διακομίζονται κατὰ καμπύλας γραμμάς, αἵτινες μένουσι πάντοτε ἐντὸς τῆς σφαιρικῆς πῶς περιφερείας τοῦ κόσμου. Δύναται νὰ εἴπη τις, ὅθεν, περὶ τοῦ κόσμου ὅ,τι καὶ ὁ *Δαμόσκιος* περὶ τοῦ εἶναι: «περιβάλλεται πανταχόθεν ὑπὸ τοῦ μὴ— Εἶναι» (Βλέπε ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Einstein: *Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie* (6η ἐκδ. 1910) τὸ μέρος τὸ ἐπιγραφόμενον: *Betrachtungen über die Welt als Ganzes*, σελ. 71—78). Προκειμένου τοῦ ὄρου *σύστημα φιλοσοφικῶν εἰρησθῶ ἐν παρόδῳ* ὅτι οὔτε τὸν Πράγματισμὸν Οὐμανισμὸν δεχόμεθα ὡς κυρίως τοιοῦτόν τι καθὼς ἀλλαχὺ ἐσχομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν. Προβλ, ἡμ. ὁμών. ἀρθρον. ἐν «*Ἐκκλ. Φάρος*» Ἰουν.—Σεπτ. 1922, σελ. (251).

Ε. Π. Π.